

*Північ Угорщини,
лютий 1915 року*

Через п'ять годин дороги від Дебрецена потяг несподівано зупинився просто посеред поля.

Жодних оголошень, навіть свистка. Якби не засніжена табличка з назвою, він і не здогадався б, що вони прибули на місце. Схопившись, аби не пропустити свою зупинку, хватонув рюкзак, шинель із шаблею і проштовхався крізь залюднений коридорчик до виходу. Інші пасажери тут не виходили. Через кілька вагонів носильники вивантажили на сніг якісь ящики та прудко застрибнули назад, постукуючи долонями, аби видобути трохи тепла. І вагони відразу рушили, забрязкавши ланцюгами — залопотіли поли шинелі, а до колін закурило снігом.

Гусар чекав у приміщенні станції, завівши туди погрітись з холоду коней. Вухами вони посмикували майже аж під низьку стелю, видовжені голови нависали над лавкою, де сиділи три немолоді селянки, склавши руки на вкутаних животах, як вдоволені пузані, добряче попоївши. Ноги не діставали до підлоги, звисали трохи вище. Жінка, кобила, жінка, кобила, жінка. Гусар стояв мовчки. Ще у Відні Луціуш бачив військові паради, де гусарські полки крокували з гребенями й різнокольоровими стрічками на шоломах, але на цьому чоловікові була груба сіра шинель та скуйовджена, затерта хутряна шапка. Він махнув Луціушу підійти й передав віжки одного коня, поки виводив на вулицю іншого, який, минаючи жінок, зачепив їх хвостом і пішов до виходу, прикрашеного габсбурзьким двоголовим орлом.

Луціуш потягнув віжки, але кобила впиралася. Він погладив її тильним боком долоні (зламаної), а другою рукою притягнув до себе. «Ходи», — прошепотів їй, спершу німецькою, а потім польською, поки коняка вивільняла задні копита з льоду й замерзлого лайна. А гусару у дверях сказав: «Довгенько ж ви чекали».

Більше вони не розмовляли. На вулиці гусар натягнув шкіряну маску з прорізами для очей та ніздрів і застрибнув верхи. Луціуш зробив так само, закинувши наплічник за спину й намагаючись обмотати обличчя шарфом. Зі станції троє жінок дивилися їм услід, доки гусар не вивів свого коня і не затріснув ногою двері. Ваші сини не повернуться, хотів би сказати їм Луціуш. Принаймні зовсім не в тому вигляді, як би вам хотілося. Не залишилося майже нікого зі здорових чоловіків, які намагалися прорвати російську облогу Перемишля.

Гусар мовчки рушив рясю на північ — довгоствольна рушниця перекинута через сідло, а шабля на поясі. Луціуш озирнувся на колію, але потяг уже зник із виду. Рейки замітало снігом.

Він пострибав за гусаром. Копита цокали по замерзлій землі. Небо було сіре, а здалеку виднілися гори, вершинами гублячись у хмарах завірюхи. Десь там лежали Лемновичі та полковий шпиталь Третьої армії, де він мав відбувати свою службу.

* * *

Йому було двадцять два, цьому запальному ненависнику ієрархічності, який нетерпляче чекав завершення навчання. Цілих три роки сидів і вчився самотійно по бібліотеках, аскетично й дисципліновано віддаючи себе усього медицині.

На берегах його підручники рясніли смужками цигаркового паперу, які він облизував і приклеював у важливих місцях. У величезних залах, на мерехтливих діапозитивах, він

розглядав, як лютує тиф, скарлатина, вовчанка й чума. Вивчав ознаки кокаїнової залежності та шизофренії, знав, що при отруєнні ціанідом у людини мигдальний подих, а шуми звуженого клапана аорти можна почути в ділянці шиї. У краватці й свіжовипрасуваному білому халаті він годинами спостерігав за діями в демонстраційній операційній, витягуючи шию та намагаючись усе побачити крізь неспокійні зграйки однокурсників, понад акуратно зачесаними головами старшокурсників, за плечима інтернів і асистентів хірургів, через хірургічне простирadlo й просто у розріз. На момент оголошення війни він щонаочі снів про операційну: то були довгі виснажливі сни, де він видаляв неймовірні органи напівлюдини-напівсвині. (Бо він вправлявся на відходах у м'ясника.) Якось, занурений у такий сон про видалення жовчного міхура, він настільки явно відчув мокре важке тепло печінки, що прокинувся із певністю, що сам би провів таку операцію.

Відданість медичній справі в нього була абсолютна, а от звідки вона взялася — невідомо. Ще хлопчиком він зачаровано розглядав воскові тіла в Анатомічному музеї, зрештою, так само як і троє його братів, але жоден із них не пішов слідами Гіппократа. У роду в них не було лікарів, ні серед Кшелевських з півдня Польщі, ні авжеж по материній лінії. Іноді, загнаний у кут черговою павою на її черговому нестерпному світському прийомі, він вимушено вислуховував поблажливі орації про те, яке благородне покликання та медицина і що настане день, коли він буде винагороджений за його добро. Але добро його не цікавило. Найкращою мотивацією для нескінченних годин його науки була радість від самої науки. Він був далеко не релігійним, але саме в релігії знаходив найкращі пояснення: одкровення, явлення, диво Божих створінь, та, відповідно, недосконалість цих Божих створінь.

Заради самого навчання — принаймні таку відповідь він озвучував у моменти найбільшого піднесення. Але була й інша причина, що привела його в медицину, яку він пригадував

лише згодом, у хвилини сумнівів. З двох інших студентів, яких він називав своїми друзями, Фоєрман був сином кравця, а Камінські, той, що для солідності носив окуляри без скелець, отримував стипендію від сестер милосердя. Хоча вголос про це ніколи не говорилося, Луціуш знав, що всі вони прийшли в медицину, бо ця сфера перспективна для соціального ліфта. Для Фоєрмана й Камінські то був шлях нагору: з нетрів Леопольдштадта й благодійної школи. А от для Луціуша, чий батько був із заможного польського роду, який буцімто сягав корінням аж до Яфета, Ноевого сина (саме так, того самого Ноя), а в жилах його матері текла блакитна кров, як у Великого визволителя Відня і Спасителя західної цивілізації — Яна Собескі, короля польського, Великого князя Литовського, Великого князя Руського, Прусського, Мазовецького, Жмудського, Інфляндського, Київського, Волинського, Смоленського і ще там якогось, — Луціуша такий ліфт віз зовсім не догори, а вниз.

Він від самого початку був їм чужий: непланована шоста дитина після того, як лікарі повідомили матері, що вона більше не зможе завагітніти. Якби він не був викапаний батько — високий та з великими лапищами, з блідою гіпсовою шкірою, копицею білявого волосся, мало як не в ісландця, та з кущистими бровами ще з малого, як у старого, — міг би подумати, що народився від іншого батька. Але якщо в його батька щоки горіли рум'янцем, як у лицаря, який щойно підняв забрало шолома, у Луціуша обличчя зазвичай вкривалося хаотичними плямами, наче від ніяковості. Спостерігаючи, як його брати із сестрами пурхають на материних світських прийомах, він ніяк не міг збагнути їхньої невимушеності, граційності, упевненості в собі. Як би він не намагався, коли тримав у кишені камінчик-нагадування, аби не забувати усміхатися, чи писав списки тем для світських бесід, легкість у спілкуванні йому не вдавалася. Перед такими вечорами він прослизав у салон і придумував наперед ідею для розмови

до кожного витвору мистецтва: коли бачиш портрет Собескі, треба говорити про свята, бюст Шопена — підказка, що слід розпитати про справи гостя. Утім, як би він не готувався, завжди наставав однаковий момент: пауза, усього на мить, пастка, затинання, перш ніж щось сказати. Він легко давав собі раду поміж хореографічних пасажів пишних суконь і випрасуваних маршальських штанів. Але щойно підходив до купки інших дітей, їхній сміх угавав.

Іноді він замислювався, що якби зростав в іншому місці та в інший час — серед інших, мовчазних людей, — його ніяковість ніхто не помічав би. Але у Відні, серед красномовних талантів, де панував культ легкодушності, він знав, що всім видно його проколи. *Луціуш* — *Луцій*: ім'я, яке підібрав йому батько на честь легендарних правителів Риму, вже звучало як глузування. Бо до блиску йому було далеко. Десь у тринадцять років його страх несхвалення матір'ю настільки накопичився, що він ставав дедалі невпевненішим, боячись промовити хоч слово, тривога настільки наростала, що в нього починала тремтіти губа, він нервово перебирав пальцями, та врешті це переходило в затинання.

На початку йому закидали симулянтство. Мати казала, що затинання починається в дитинстві, а не у хлопця в такому віці. На самоті він не затинався. Не осікався, коли розповідав про свої наукові журнали, чи про пташине гніздо за вікном. Ніяк це йому не ставало на заваді в акваріумі в Імператорських зоологічних колекціях, де він годинами витріщався на гроттенольмів, — сліпих прозорих саламандр із півдня імперії, на яких було видно заворожливе пульсування крові.

Та врешті, поступившись і визнавши, що щось, може, і справді не так, вона найняла логопеда із самого Мюнхена, відомого автора «Підручників про розлади мовлення і мови» та винахідника спеціального металевого цунгенапарата, який допомагав відокремити рухи губ, піднебіння й гортані та міг виправити мовлення.

Лікар приїхав сонячного літнього ранку і гриз задирки на пальцях. Мугикаючи, оглянув дитину, пропальпував шию, позаглядав у вуха. Щось там відмірював, кислими пальцями помацав ясна, а потім матері стало нудно й вона виїшла. Нарешті поставили апарат, а хлопчику наказали співати пісеньку про веселого мандрівника, який горланить «ля-ля-ля».

Він спробував. Клема щипала губи. Зубці порізали весь язик і він плювався кров'ю. «Гучніше!» — кричав лікар. «Виходить!» Повернулася мати та побачила картину, як її син виє, мов пес, а з рота йде червона піна. Луціуш дивився то на одного, то на іншого — то на матір, то на лікаря, на матір, на лікаря, і йому здавалося, що мати роздувається й рожевіє, а лікар зменшується й бліднішає. «Ой, ви навіть не уявляєте, що вам зараз буде!» — думав хлопчик, дивлячись на доктора. І не стримав реготу, а з цунгенапаратом то нелегке завдання, тож лікар похапцем зібрав свій інструмент і дав драла.

Другий лікар пробував його гіпнотизувати, та марно, тож виписав змащувати ротову порожнину оселедцем. Третій помацав його тестикули й оголосив, що вони «достатні», але коли там нічого не зарухалося після того, як він став показувати хлопчикові масні картинки з гімнастичними вправами в ілюстрованому виданні «Справжні таємниці монастиря», то взяв свого зошита й надряпав там «Недостатність залози». А потім щось пояснив мамі Луціуша на вухо.

Наступного тижня вона відправила його з батьком до закладу, що спеціалізувався на незайманих та мав усі необхідні довідки про відсутність сифілісу. Там його замкнули в оббитому оксамитом номері у стилі Людовика II з провінційною дівчиною з Хорватії, одягненою, як співачка з опери-буффа. Оскільки вона була з півдня, то Луціуш перепитав, чи не знає вона щось про гроттенольмів. Звісно, зраділа вона. Колись її батько ловив малюків саламандр і продавав в акваріуми по всій Європі. А потім вони двоє дивувалися, скільки

в них спільного в житті, бо саме цього тижня в зоологічному музеї виметав ікру один з улюблених видів Луціуша.

Потім, коли батько спитав: «Усе зробив?», Луціуш відповів: «Так, батьку». А батько: «Я тобі не вірю. Що ти робив?». А Луціуш: «Зробив, що треба». А батько: «Що саме?». А Луціуш: «Те, чого я навчився». А батько: «Чого ти навчився, хлопче?». А Луціуш, пригадавши книжку своєї сестри, відказав: «Я зробив усе з шаленою пристрасстю».

«Оце мій син!» — відповів батько.

Він відмовчувався й терпів усі прийоми, які влаштовували його батьки, доки йому не дозволялося вислизнути. Він би й взагалі на них не ходив, але мати казала, що гості ще подумують, що вона, як Валентина Розоровска, яка ховала свою доньку-каліку в клітці. Тож Луціуш чемно супроводжував її, обходячи усіх гостей. Вона дуже пишалася своєю тоненькою талією, і він думав, що іноді вона тягала його за собою, бо умлівала, коли інші жінки казали: «Агнешко, після шести дітей — і в такій формі! Як тобі вдається?».

Китовий вус! Луціуш ледь стримувався, щоб не викрикнути. Така тема його дуже лякала. Такі розмови про його народження видавалися вульгарними, наче вони робили компліменти її геніталіям. Як добре, що вона переводила тему на музику з архітектурою, а потім розпитувала про життя дружин промисловців, чи куди мандрували їхні чоловіки. Лише коли він подорослішав, то зрозумів, наскільки продуманим та врешті безжальним було таке допитування.

Король завжди на полюванні, а королева завше при надії — так глузували з їхньої родини, за мотивами Гете. Але йому думалося, що багато в чому ця королева — і перше, і друге. Його ласун-батько, майор-улан, дістав поранення в стегно у битві при Кустоці з італійцями та мав намір решту життя щасливо жити-поживати у своєму краківському гарнізоні, попиваючи сливовицю і вправляючись лише в полоханні дітей, показуючи їм тіні руками. За перше десятиліття свого

шлюбу, боячись порушити свою ідилію, цей герой війни намагався ховати від матері Луціуша сплячі родинні шахти. Залізо? Там? Та там лише засохлий послід від кажанів. Мідь? Голубонько, то тільки дурні чутки. Невже? Тобі сказали, що там цинк?

Він надто добре знав свою дружину. Не встигла вона прибрати до рук усі баланси, як півднем Польщі добряче струснуло. За якихось три роки шахти Кшелевських перелаштувалися з постачання гудзиків для армійських кітелів і латуні до сурм на сталь і залізо для нової залізниці до Закопаного. Невдовзі вона влаштувала їм переїзд до Відня, ближче до серця імперії. Як вона любила казати, інакше й не пасувало б. Відень заборгував їй родині, відколи Собєські звільнив Австрію від турків.

Звісно, про це казали лише поміж собою. На публіці вона без вагань обкладалася необхідними імперськими аксесуарами. Невдовзі камінні полиці прикрасила ювілейна кераміка Франца Йозефа. Сам Клімт малював її портрет, спершу з Луціушем під боком, а потім, зачарувавшись золотими візерунками на портреті Адель Блох-Бауер, вона розпорядилася Луціуша замалювати. Їхня династія ірландських вовкодавів — Пушок I (1873–1881), Пушок II (1880–1887), Пушок III (1886–1896), Пушок IV (1895–1902) і так далі — усі були нащадки не кого-небудь, а улюбленця самої імператриці Сісі, Шадов-Тіні.

Усі її діти, крім найстаршого, народилися вже у Відні. Владислав, Казимір і Болеслав, Сильвія і Регелінда: імена, як у сонмі польських святих. Коли Луціушу виповнилося десять, вони вже всі випурхнули з батьківського дому. Згодом він зрозумів, що між ними існували розбіжності, дуже глибокий розкол, але більшість свого дитинства він сприймав їх як неподільне ціле. Хлопці пили, а дівчата добре грали на піаніно. Хлопці, які разом з батьком зникали на світанку на полювання у своїх маєтках у Польщі та Угорщині, — пили багато.

* * *

Тож він не здивувався, що, коли вперше оголосив про свій намір вивчати медицину, мати сказала йому, що це заняття для нуворишів.

Він натомість відповів, що багато шляхтичів ставали лікарями. Але й тут він точно знав, що вимовлять у відповідь її тонкі, чітко вималювані вуста.

«Звісно. Але наші лікарі — не такі, яким станеш ти». Врешті вона поступилася. Адже саме вона чи не найкраще знала його обмеження. Спочатку він таки був самотнім, німецькі медичні студентські товариства приймали його неохоче, а потім він знайшов Фоермана та Камінські, таких самих відлюдків, які ховали свій дискомфорт, поки інші студенти поміж собою сміялися.

Луціуш із першого дня поринув у науку. На відміну від двох своїх сусідів по кімнаті, які вивчилися в реальних училищах і вже пройшли чимало базових природознавчих предметів, освітою Луціуша до того займалася лише гувернантка й навчала його лише греки та латини. Своїм приятелям він сказав, що його зоологічні та ботанічні знання обмежилися Плінієм. Коли вони з цього посміялися, він здивувався, бо насправді не жартував. Потім вдавав, що вперше чує про Дарвіна і любив повторювати: «Уся ця історія з гравітацією — то якесь божевілля». Але він був не проти додаткових курсів — була якась магія у спільному декламуванні Ліннеївської класифікації, у розрядних трубках Крукса, які приносили на лабораторні з фізики, у практичній алхімії, яка булькала у виставлених у рядок колбах Ерленмеєра.

Якщо він кохався в Медицині — саме так, це слово найкраще описувало його запаморочення, ревність до інших залицяльників, постійне прагнення відкривати дедалі глибші таємниці, — якщо він і кохався в Медицині, то точно не чекав що Вона відповість йому взаємністю. На початку він помічав лише таке: коли говорив про Неї, у нього щезало

затинання. Іспити настали аж у кінці другого курсу, тож лише одного холодного грудневого дня, під час третього семестру, він зловив перший натяк, що має (згідно з тогорічною оцінкою) «надзвичайні здібності для сприйняття нюансів, які ховаються під поверхнею».

Того дня лекцію читав чудовий фахівець з анатомії Гріперкандль, один із почесних професорів, який вважав, що більшість сучасних медичних інновацій (наприклад, миття рук) — то для слабаків. На його лекції студенти ходили в стані постійного страху, бо щотижня Гріперкандль викликав на середину якогось практиканта, записував його прізвище у свій нотатник (завжди «його», хоча на курсі й було декілька жінок, Гріперкандль їх сприймав лише як медсестер) і далі піддавав інквізиції таких клінічно фривольних таємниць, які знав далеко не кожен професор.

І от під час лекції про анатомію кисті Луціуша викликали на середину. Гріперкандль спитав, чи він вивчив домашнє завдання (вивчив) і чи знає назви всіх кісток (знав), та чи не бажає їх назвати. Старий професор стояв так близько, що Луціуш відчував запах нафталіну з його халата. Гріперкандль задзвенів чимось у кишені. Там були кістки.

Чи не буде така Луціушева ласка обрати собі кістку й назвати її? Луціуш завагався, рядами пробіглися нервові смішки. Далі він обережно засунув руку до кишені, пальці намацали найдовшу й найтоншу кістку. Він узявся витягувати її, та професор схопив його за зап'ясток. «З вигляду всякий дурень зможе», — сказав він. І Луціуш із заплющеними очима мовив «човноподібна», і витяг. А Гріперкандль не вгавав: «Ще одну», і Луціуш сказав «головчаста», а Гріперкандль: «Це дві найбільших, це як з гори бігти», на що Луціуш відповів «півмісяцева», а Гріперкандль йому: «Ще», Луціуш перелічував «гачкувата», «тригранна», «п'ясток», по черзі витягуючи всі, аж до останньої кісточки — специфічної, надто короткої для дистальної фаланги, навіть для великого пальця.

— Палець ноги, — сказав Луціуш, відчувши раптом, що в нього вся сорочка прилипла до спини. — Це мізинчик з ноги.

Класом пронісся шепіт.

А Гріперкандль не міг стримати жовтозубу посмішку, яка розпливлася на все обличчя (бо, як потім пригадував, він двадцять сім років чекав на момент, щоб так пожартувати) і сказав: «Дуже добре, синку. Але чий?».

Надзвичайні здібності для сприйняття нюансів, які ховаються під поверхнею.

Ці слова він переписав у свій щоденник, польською, німецькою і латиною, наче знайшов для себе епітафію. Для хлопчика, який зростав, зачудовуючись навіть найпростішими манерами інших, то була підбадьорлива думка. А якщо його мати помилялася? А що, як увесь цей час він просто бачив глибше? Коли через два роки настав час першого зрізу знань, він набрав найбільше балів на курсі з усіх предметів, крім фізики, де його випередив Фоерман. Неймовірно. Зі своєю гувернанткою він мало не кинув вивчення греки, йому було байдуже на причини війни за австрійську спадщину, він плутав Кайзера Фрідріха Вільгельма з Кайзером Вільгельмом і Кайзером Фрідріхом та думав, що філософія — причина всіх надуманих проблем.

У п'ятий семестр він увійшов із великими сподіваннями. Записався на патологію, бактеріологію і клінічну діагностику, а влітку почалися лекції з хірургії. Та рано було сподіватися, що він покине книжки й зможе лікувати справжнього живого пацієнта. Натомість Луціуш знову опинився в тих самих величезних залах, де колись сидів на лекціях з органічної хімії та спостерігав за професорами з тієї самої величезної відстані. Якщо їм і приводили пацієнтів (а навіть таке було рідкісною подією на ввідних курсах), Луціуш ледве їх бачив, не кажучи вже про те, як простукати їм печінку чи промацати напухлі вузли.